

IVAN BERNIK

Konec »klasičnega« samorazumevanja sociologije?

E. Durkheim je v sklepnem delu svoje »kanonske« razprave o pravilih sociološke metode (1894) uveljavitev sociologije kot zrele znanosti povezal z izpolnitvijo dveh na prvi pogled protislovnih zahtev. Po njegovem mora biti dozorevanje sociologije povezano s krepitvijo njene praktične učinkovitosti, t. j. njene zmožnosti, da »družbeno prakso« pouči o optimalnih ciljih in sredstvih za doseganje teh ciljev. Uresničevanje te zahteve, ki predpostavlja visoko občutljivost sociologije za družbene probleme, pa po Durkheimu od sociologije hkrati terja »odtujitev« od družbe; sociologija, ki si prizadeva za maksimalno praktično učinkovitost, se mora »tako rekoč odpovedati družbenim uspehom in dobiti znanosti ustrezne ezoterične karakteristike«. Za Durkheima med zahtevo po ezoteričnosti sociologije in zahtevu po njeni odprtosti do družbe ni nobenega nasprotja. Le sociologija, ki neprizadeto ter v skladu s pravili znanstvene metode opredeljuje in raziskuje svoj predmet, lahko »proizvaja« spoznanja z maksimalno praktično učinkovitostjo. To pa pomeni, da se zrelost sociologije ne more meriti z njenimi kakršnimi koli praktičnimi učinki; specifični praktični učinek sociologije je lahko le v *razširitvi znanstvenega racionalizma na človeško delovanje*, ki omogoča, da se to delovanje »opazovano v retrospektivi, lahko reducira na vzročno-posledične odnose, ki se potem z nič manj racionalno operacijo lahko spremenijo v pravila delovanja v prihodnosti«.

Pri presoji pomena Durkheimovega pojmovanja družbene funkcije sociologije je treba upoštevati, da se njegov raziskovalni program – kljub njegovim pričakovanjem – nikoli ni uveljavil kot sociologija brez pridevnika, tj. kot edina uresničljiva sociološka (znanstvena) paradigma. Zato je njegovo pojmovanje funkcij sociologije, pa naj bo še tako originalno in skrbno argumentirano, treba obravnavati le kot eno od možnih pojmovanj. To potrjujejo številne kasnejše diskusije, ki so bile pogosto vsaj posredno spodbujene z Durkheimovimi idejami. Čeprav so se v teh diskusijah razločno pokazale razlike med posameznimi sociološkimi programi – npr. razlike med tistimi, ki so se pri snovanju sociološke metode zgledovali po naravoslovnih znanosti, in tistimi, ki so sociologijo šteli za tipično »duhovno« znanost, ter razlike med tistimi, ki so družbeno funkcijo sociologije videli, tako kot Durkheim, v »ohranjanju normalnega stanja in v njegovem ponovnem vzpostavljanju, če je porušeno« ter tistimi, ki so ji pripisovali predvsem funkcijo katalizatorja korenitih družbenih sprememb – te razlike niso ogrozile soglasja v, če se spet opremo na Durkheimovo formulacijo, »vero v prihodnost razuma«. Ob upoštevanju tega soglasja so razlike med posameznimi sociološkimi paradigmami manj pomembne, kot pogosto skušajo dokazati njihovi protagonisti; razgrete diskusije in spori o sociološki metodi so s tega vidika le diskusije o najbolj učinkoviti (»najbolj znanstveni«) strategiji, s pomočjo katere naj bi sociologija uresničila

svoje »poslanstvo«, t. j. znanstveno racionalizacijo človeškega družbenega delovanja.

Večina Durkheimovih stavkov, ki se nanašajo na družbeno funkcijo socioloških spoznanj, je zapisana v pogojniku: sociologija bo svojo funkcijo racionalizacije družbe lahko v vsej polnosti opravljala šele tedaj, ko se bo konstituirala kot zreła znanost. Pa tudi obratno – praktična učinkovitost sociologije je oziroma bo pomemben kazalnik njene znanstvene razvitosti. Če so njeni trenutni praktični učinki skromni, je to treba pripisati njeni (še) nezadostni razvitosti. Durkheimovo prestavljanje uresničevanja poslanstva sociologije v prihodnost je imelo mnogo posnemovalcev, saj se je bilo na ta način vedno mogoče izogniti očitkom zaradi (morebitne) neobgljenosti sociologije pri racionalizaciji družbene realnosti, z obetanjem povečevanja njene praktične učinkovitosti v prihodnosti pa je bilo mogoče opravičiti stroške in napor, ki jih zahteva sociološko raziskovanje. Tudi če so bili ti obeti povsem iskreni, je bila torej njihova funkcija predvsem legitimiziranje sociološke profesije. V vsakem primeru pa so bile trditve o nujnem porastu praktične učinkovitosti sociologije v mnogo manjši meri utemeljene na dejstvih kot pa na »veri v prihodnost razuma«, ki jo je Durkheim izrecno definiral kot ozadje svojega programa sociologije. Ta vera pa seveda ni bila značilna le za njegovo paradigmo.

Ob upoštevanju argumentov iz prejšnjega odstavka je mogoče trditi, da je prepričanje o nepogrešljivi vlogi sociologije pri racionalizaciji družbenega življenja središče »klasične« profesionalne ideologije sociologov/sociologije. V tem pogledu se ta profesionalna ideologija ne razlikuje od ideologij drugih profesij, saj tudi te poudarjajo, jih ne usmerjajo partikularistični motivi, ampak skrb za interese skupnosti. Razlika je le v tem, da je morala sociologija zaradi razmeroma kasne profesionalizacije posebno glasno poudarjati svojo praktično učinkovitost in še zlasti svoj potencialni prispevek k vsestranski družbeni blaginji. Le tako se je lahko sociologija nadejala, da se bo dokopala do statusa in privilegijev, ki so ga že uživale bolj etabrirane profesije. Z malo ironije bi bilo mogoče reči, da so partikularni interesi porajajoče se profesije (tj. sociologije) zahtevali posebno trdno vero v univerzalistično »poslanstvo razuma« in v splošno blagodejne učinke racionalizacije družbenega življenja. To ne pomeni, da je bila ta vera hlinjena; njena avtentičnost in trdnost sta bili – kot smo že omenili – nepogrešljivi predpostavki znanstvene analize družbe.

Visoki obeti, ki jih je implicirala »klasična« profesionalna ideologija sociologov, so bili vseskozi izpostavljeni nevarnosti razočaranj. Ta nevarnost je bila toliko bolj očitna, kolikor bolj je bleдела prepričljivost argumenta, da je treba neuspehe pri uresničevanju obetov sociologije pripisati zgolj njeni (še) nezadostni razvitosti ter visoki kompleksnosti in dinamičnosti njenega predmeta raziskovanja. Zato se je sociologija v situacijah, ko je bila njena nezmožnost, da bi z racionalnimi inštrukcijami prispevala – če se spet opremo na Durkheimovo formulacijo – k »*utišanju strasti in predsodkov*« v družbi, posebno očitna (najbolj dramatični kazalniki te nezmožnosti so bile vojne globalnih razsežnosti), znašla v tipično anomični situaciji. V teh situacijah je bil namreč boleče očiten prepad med družbenim dogajanjem ter normami in pričakovanji, ki tvorijo osrčje sociološke profesionalne ideologije. Zato anomične razmere niso minile brez posledic za sociologijo, saj so jo silile, da se vsaj občasno vpraša o svoji identiteti. Vendar pa so k eroziji »klasične« samoidentitete – kot bomo skušali dokazati kasneje – prispevali še drugi dejavniki.

Nihanje med patetično zanesenostjo in anomičnim razočaranjem je v prejšnjih dveh desetletjih v marsičem karakteriziralo položaj jugoslovanske sociologije.

Čeprav se zdi na prvi pogled paradoksalno, je položaj sociologije v družbi starega režima, zaznamovani z avtoritarnim političnim sistemom, krepil pri sociologih vero v pomembnost njihovega poslanstva. To vero je zlasti krepilo dejstvo, da je »družba« (natančneje – predvsem političnega družbenega podsistema) kazala visoko občutljivost za sociološke prosvetiteljske pretenzije. Občutljivost nikakor ni pomenila visoke odprtosti »družbe« za sociološke inštrukcije; politični sistem je bil pripravljen absorbirati le tiste sociološke inpute, ki so vsaj potencialno prispevali k legitimizaciji družbenega reda in posameznih političnih odločitev, hkrati pa se ni obotavljal uporabiti represije proti sociologiji, katere učinki bi utegnili kakor koli oslabilo hegemonistični položaj politične elite. Prav nestrpne reakcije oblasti na sociologijo, ki ji ni bilo zgolj do legitimiziranja obstoječega družbenega reda, so pri sociologih krepile zavest o pomembnosti njihovega poslanstva, hkrati pa tudi frustriranost, ker tega poslanstva ni bilo mogoče nemoteno uresničevati.

Zato ni težko razumeti, zakaj je v osemdesetih letih, ko je zaradi fragmentalizacije jugoslovanske politične elite začel popuščati ideološki nadzor, sociologija z veliko vneto prevzela pobudo v razpravah o »krizi jugoslovanske družbe«. Pri tem sociologiji ni šlo, kot je bilo nešteto krat poudarjeno, le za analizo kriznih pojavov in njihovih vzrokov, ampak še zlasti za iskanje »izhodov iz krize«. Kazalnik visoke stopnje sociološkega aktivizma je bilo naraščanje števila tistih sociologov, ki niso želeli biti le »svetovalci«, ampak so skušali svojo raziskovalno dejavnost povezati z neposrednim angažiranjem pri spreminjanju družbenih razmer. Netočno bi bilo, če bi tem prizadevanjem odrekli mnogotere praktične rezultate, vendar pa bi bila še bolj netočna trditev, da so ta prizadevanja vodila k na znanosti utemeljeni racionalizaciji družbe. Prav nasprotno – namesto »izhoda iz krize« je prišlo do vsestranske dezintegracije jugoslovanske družbe in do eskalacije družbene iracionalnosti, ki daleč prekaša najbolj pesimistične sociološke scenarije (npr. tiste, s katerimi je v začetku osemdesetih J. Županov osupnil ne le sociološko javnost). Te dogodke, zlasti vojno na Hrvaškem in možnost izbruha oboroženih konfliktov v drugih delih nekdanje Jugoslavije, lahko sociologija doživlja kot poraz svoje prosvetiteljske vloge pri regulaciji družbenih protislovij. Poraz, ki sociologijo sili k molku, za katerim se skriva potreba po analizi vzrokov za poraz njenega poslanstva.

Tudi pri analizi lastne stiske in razočaranj se lahko sociologija opre na klasični vir, ki ni nič manj pomemben od Durkheima. Mišljena je M. Webrova konceptualizacija odnosa med znanostjo in politiko, ki pozornost usmerja tudi na potencialnega »prejemnika« socioloških racionalizacijskih pobud. Z našega vidika se zdi pomembno zlasti njegovo razlikovanje med dvema tipoma politike, med politiko, utemeljeno na etiki prepričanja in na etiki odgovornosti. Če je za slednji tip političnega delovanja značilno upoštevanje tistih posledic izbranega političnega delovanja, ki jih je mogoče predvideti, je za prvi tip značilna le goreča skrb za realizacijo velikega cilja. Prvi tip političnega delovanja temelji na racionalnem nadzoru odnosa (praviloma protislovnega) med izbranim ciljem, razpoložljivimi sredstvi za njegovo realizacijo ter predvidljivimi stranskimi učinki, drugi pa na veri v izbrani cilj. Weber vneto dokazuje superiornost politike, ki jo usmerja etika odgovornosti nad politiko, utemeljeno na etiki prepričanja, vendar pa ne more mimo dejstva, da se zlasti v časih velikih družbenih sprememb in z njimi povezanih negotovosti lahko »nenadoma in v velikem številu« pojavijo pristaši politike velikih ciljev.

Brez posebnih analitičnih naporov je mogoče ugotoviti, da negotovosti in konflikti, ki so povezani z velikimi spremembami v jugoslovanskem prostoru, ponuja-

jo bogat substrat za vznik politike, utemeljene na etiki prepričanja. Zato ni prese-
netljiva prevlada politike, ki si ne glede na stroške prizadeva za čim hitrejšo
odpravo negotovosti z uresničitvijo »stoletnih prizadevanj«, »zgodovinskih« pravice
ali z vzpostavitev »naravne« skupnosti. Dogajanja žal tudi potrjujejo Webrova
sodbo, da spopad med politikami velikih in skorajda svetih ciljev lahko vodi k dis-
kreditiranju teh ciljev »za celo vrsto generacij«. Z našega vidika je še bolj pomemb-
na Webrova implicitna ugotovitev, da je politika velikih ciljev nedovzeta za
racionalne »instrukcije«. Natančneje – ambicije sociologije po znanstveni raciona-
lizaciji »družbe« se v tem primeru razblinijo ob vsaj na videz onipotentni in
samozadostni politiki, ki jo sociologija spet zanima le kot eden od virov njene
legitimizacije. Za pojasnitev ključnih vzrokov »poraza« sociologije v jugoslovans-
kem primeru torej niti ni treba uporabljati obrabljene argumenta o (še) neza-
dostni razvitosti sociologije, saj zadostujejo ugotovitve o prevladujočih značilno-
stih najpomembnejšega »naslovnika« socioloških racionalizacijskih pobud. Ko je
politika nedovzeta za takšne pobude, je kvaliteta sociološke »ponudbe« obrobne-
ga pomena. To ugotovitev je mogoče razumeti tudi kot skromno uteho za sociolo-
gijo – po Webrovi je prevlada politike, ki jo usmerja etika prepričanja, le kratkotraj-
na (pač pa so njene posledice lahko dolgotrajne), saj je skoraj neizogibno obsojena
na samodestrukcijo. Konec te politike pa naj bi sociologiji prej ali slej prinesel
želeno in potrebno praktično veljavo pri regulaciji družbenih protislovij.

Preden se vprašamo o utemeljenosti optimističnega sklepa o neizogibni revita-
lizaciji praktične vloge sociologije, je treba vsaj z nekaj besedami dopolniti našo
karakterizacijo političnih sprememb na prostoru nekdanje Jugoslavije. Ker so
politične spremembe v različnih delih Jugoslavije potekale in še naprej potekajo
v različnih smereh, bi bila grobo netočna trditev, da je v vseh primerih zdajšnje
stanje zaznamovano s prevlado politike velikih ciljev. V tem pogledu je posebno
zanimiv slovenski primer. Ne zaradi tega ker bi se Sloveniji uspelo povsem izogniti
skušnjavam politike velikih ciljev oziroma velikih obljub, pač pa zaradi razmeroma
hitre erozije teh ciljev in obljub po zaslugi demokratične rutine. V manj kot enem
letu se je pokazalo, da demokratični politični sistem, pa naj bo obremenjen še
s toliko imperfektnostmi, prej ali slej razkroji velike politične cilje, ki naj bi bili
deležni splošnega soglasja, v številne vsakdanje probleme, ki so predmet brez-
končnih političnih kontroverz, varuhe teh ciljev pa v zamenljive nosilce političnih
funkcij. S tega vidika pomeni demokratizacija profanacijo politike. Razumljivo je,
da so ti učinki demokratizacije težko sprejemljivi za tiste, ki menijo, da poznajo
zgodovinske bližnjice pri reševanju velikih političnih problemov.

Z »normalizacijo« politike pa se končno odpirajo možnosti za intenzivnejši
vpliv sociologije na pomembni, če ne že ključni, vidik družbenega delovanja.
Politika, ki jo usmerja etika odgovornosti, nujno potrebuje – kot je bilo nakazano
v prejšnjih odstavkih – sociološko »podporo«. Toda v Sloveniji za zdaj ni mogoče
razbrati nobenih znamenj, ki bi kazala, da se je odnos med sociologijo in politiko
bistveno spremenil; politika se za zdaj le malo ozira na nasvete, ki jih ji ponuja
sociologija, še manj pa aktivno išče pomoč pri sociološki profesiji. Celó mnogo
manj kot stari režim v svojih zadnjih, razsvetljenih letih! Zato ne presenečajo
glasovi razočaranja, ki jih je slišati v sociološki srenji. Ob tem se skoraj nujno
zastavlja vprašanje, ali je sociologija marginalizirana le »za zdaj« in ali ni sedanje
stanje le znamenje dolgoročnejšega trenda. Takšen trend bi pomenil, da imamo
opravka s paradoksalno situacijo – kljub divergentnim političnim spremembam, je
usoda sociologije v »postjugoslovanskih« družbah podobna, t. j., njena praktična
relevantnost je ne glede na politični kontekst neznatna. Razlika je morda samo

v tem, da je sociologija v tistih družbah, v katerih – če se zatečemo k precej grobim poenostavljanjem – so procesi politične retradicionalizacije »poražena«, v družbi z modernizirajočim se političnim sistemom pa »odrinjena«. To ne pomeni, da so vzroki za podoben položaj v obeh primerih identični. Splošne vzroke, ki določajo odnos med sociologijo in politiko v prvem primeru, smo že omenili; ti vzroki pa hkrati sugerirajo, da je »odrinjenost« sociologije v drugem primeru prej začasna anomalija kot pravilo, saj šele modernizacija političnega sistema na široko odpira možnost razširitve *»znanstvenega racionalizma na človeško delovanje«*.

Trditvi o tesni povezanosti procesov družbene modernizacije in racionalizacije daje posebno težo dejstvo, da jo je mogoče najti pri Durkheimu in Webrou. Kljub temu da je to eno od redkih soglasij med velikima klasikoma, je treba vendarle opozoriti, da tudi to soglasje kazijo na prvi pogled obrobne razlike v poudarkih. Najbolj so očitne razlike med Durkheimovim optimističnim prepričanjem, da visoka stopnja profesionalizacije sociologije sama po sebi krepi njeno praktično učinkovitost in Webrovo opozarjanje, da izoblikovanje znanosti in politike kot specifičnih profesij hkrati vzpostavlja zapleteno komunikacijo med njima, nikakor pa ne preprosto prodor znanstvene (v našem primeru sociološke) racionalnosti v politiko. Webrova pozicija nedvoumno sugerira, da modernizacija pomeni predvsem vse bolj izrazito diferenciacijo med *»različnimi življenjskimi sferami, ki so podvržene različnim zakonom«*. Ta na videz obrobni poudarek – če ga presojava v luči današnjega poznavanja razsežnosti procesov družbene diferenciacije – ima daljnosežne posledice za razumevanje družbene funkcije sociologije v visoko diferenciranih družbah.

Izoblikovanje vse več družbenih sfer, ki se ravna po specifičnih »zakonitostih« (tj. izdiferenciranje družbenih podsistemov) pomeni tudi izoblikovanje različnih družbenih racionalnosti. V teh razmerah so ambicije znanosti (še zlasti sociologije), da bi bila nosilka splošne družbene racionalnosti lahko le še anahronizem. Znanstvena racionalnost je le ena od številnih družbenih racionalnosti. Če sintagmo o podvrženosti različnih sfer specifičnim zakonitostim zamenjamo s preciznejšimi pojmi, potem je mogoče reči, da visoka stopnja funkcionalne diferenciacije implicira vse večjo avtonomijo in operativno zaprtost družbenih podsistemov. Povezava med njimi pa se vzpostavlja na temelju zapletenega in pogosto visoko neverjetnega intersistemskega komuniciranja.

Za razumevanje položaja in funkcije sociologije v funkcionalno visoko diferenciranih družbah je temeljnega pomena njena »ezoteričnost«. Isto oznako je seveda mogoče uporabiti za kateri koli drugi družbeni podsistem. Ezoteričnost sociologije se kaže npr. v tem, da se ne ukvarja z družbenimi, ampak s sociološkimi vprašanji, in da »sama iz sebe« producira raziskovalna vprašanja ter tako brez zunanjih spodbud zagotavlja nadaljevanje socioloških komunikacij. Pri tem znotraj sebe ustvarja nova ezoterična področja, t. j. ustvarja interno diferenciranost, ki vodi k vse večji kompleksnosti socioloških komunikacij. Vendar pa se s tem ne povečuje – kot je pričakoval Durkheim – njena sposobnost penetracije v druge družbene sfere (kot so politika, gospodarstvo, umetnost); dejavnost sociologije je omejena le na opazovanje in opisovanje, na podlagi svojih ezoteričnih pravil, drugih družbenih podsistemov. Zato tudi ne more računati s »presajanjem« svoje racionalnosti v druge podsisteme; v najboljšem primeru lahko sociološke komunikacije (sociološka spoznanja) spodbudijo komunikacije v drugih družbenih podsistemi. Tako lahko sociološka spoznanja o, denimo, medetničnih napetostih v družbi, spodbudijo politično diskusijo. Vendar je to le možnost, saj politični sistem odbira iritacije iz okolja prav na temelju svoje visoke ezoteričnosti, t. j. operativne zaprtosti.

S podobno selektivnostjo pa reagira tudi sociologija na dražljaje, ki se pojavljajo v njenem družbenem okolju.

V luči spoznanj o razsežnostih procesov funkcionalne diferenciacije družbe dobi »odrinjenost« sociologije od »družbene prakse« nekoliko presenetljiv pomen. To dejstvo je mogoče razumeti kot kazalnik njene avtonomnosti in operativne zaprtosti. Zaprtost, kot je bilo že omenjeno, ne pomeni izolacije, pač pa visoko selektiven odnos do relevantnega okolja. Svojevrstna distanca med sociologijo in drugimi družbenimi podsistemi (kamor spada tudi politika) torej ni nikakršna anomalija, ampak izraz sistemskih značilnosti modernih družb. Pač pa je o anomaliji mogoče govoriti tedaj, ko sociologija ni sposobna reflektirati svojega (spremenjenega) položaja in na temelju te refleksije izoblikovati ustrezne samoidentitete. Le sociologija, ki ni zmožna takšne samorefleksije, se lahko zadovolji s predstavami o sebi, ki jih je podedovala od klasikov. Slovo od teh predstav o sebi je lahko za sociologijo boleče, vendar pa je nujno, če sociologija želi produktivno izrabiti svojo »odrinjenost«.

MOJCA DRČAR-MURKO*

Novosti italijanskih parlamentarnih volitev

Tudi če ne bi protagonisti volilne kampanje pred predčasnimi parlamentarnimi volitvami v Italiji (5. in 6. aprila) z dramatičnimi besedami opozarjali, da gre za ključen, usoden, premierni politični dogodek, je iz vsebinskih ozadij političnega soočanja v zadnjih mesecih mogoče izluščiti znamenja izjemnosti; vsaj glede pričakovanj, povezanih z njimi, in okolja, v katerem se volilno telo – razdeljeno med navajenost na tradicionalne volilne recepte in na naraščajočo voljo po izražanju protesta proti političnemu sistemu, vključno z volitvami – prilagaja spremembam.

Tri novosti vnaprej razbijajo ustaljeno podobo politične Italije po drugi svetovni vojni: prvič se voli po razsulu komunističnega sistema v Vzhodni Evropi, ki je v Italiji, deloma stiliziran kot komunistična nevarnost nasploh, deloma pa kot nevarna sistemska alternativa zaradi močne italijanske komunistične partije, rabil kot pglavitni oporni steber premoči krščanskodemokratske stranke in njenih laičnih zaveznic s centra prizorišča.

Volilci so poklicani na volišča prvič potem, ko je predsednik republike v najbolj popularnih javnih medijih začel s simboličnim krampom rušiti drugo za drugo ustanove političnega sistema kot zastarele in potrebne nove družbene pogodbe.

Prvič v povojni zgodovini ločitvena črta med Severom in Jugom, med duhom Srednje Evrope in Levantom, med zavidljivo poduhovljenostjo in učinkovitostjo ter žalostno primitivnostjo in neučinkovitostjo pušča sledove na strankah in sistemu njihove popolne zlitosti z državnimi institucijami. Sistem strankokracije, vladavine strank, izgublja oporišča na severu in se seli na jug, kjer jo drži pokonci trgovanje z uslugami za volilne glasove, kar je ravno eden od vzrokov, da se zdi končana pot italijanske prve republike. V najbolj proizvodnih delih dežele zasedajo njihov

* Mag. Mojca Drčar-Murko, publicistkinja, dopisnica Dela v Rimu.